

Els Cors d'En Clavé i 'la clave'

Autor: Joan Casajuana

Data de publicació: 10-12-2021

En Joan Casajuana desenvolupa amb detall la seva comunicació al 20è simposi sobre la Història censurada de Catalunya: com uns bastonets de fusta, uns petits instruments de percussió tocats tradicionalment a Cuba, foren denominats “la clave” a partir del cognom d’En Josep Anselm Clavé.

Qui ho havia de dir? I no és cap joc de paraules: els cors d'En Clavé, els celebres cors, tan llorejats des dels temps dels nostres rebesavis fa més de 150 anys, perdrien amb el temps l'accent a Cuba per passar a dir-se Coros de Clave, sense l'accent a la e. Amb el mot clave es donava nom a uns bastonets de fusta amb què els coristes afrocubans de les primeres trovas cubanas marcaven el compàs. Sembla un acudit, oi? Jo també vaig somriure.

Aquells cubans d'origen africà tenien en els bastonets de fusta una referència amb què marcar el ritme entre accents ternaris que generaven síncope i contratemps. S'agraïa sentir el clic que fan els bastonets en certs silencis i que donen amb precisió la pausa i l'instant buit en què entren els cantaires dels Coros de Clave.

Tot i que als coristes dels Coros de Clave els era prohibit entrar amb tambors a l'església, aquells petits bastonets de fusta passarien desapercebuts dins de les butxaques i serien tolerats. Eren la mínima expressió de la percussió, indispensables pel seu ritme i una característica comuna dels Coros de Clave a Cuba.

Però la pronúncia i els accents de les paraules s'acostumen a perdre amb el pas del temps, el canvi de continent i de llengua. No és d'estranyar, doncs, que aquesta clave sense accent, la paraula omnipresent que presidia sempre els cors, s'acabés identificant més amb els bastonets de fusta que no pas amb l'il·lustre personatge traspasat feia ja molts anys: el mestre Clavé, que el poble cubà ja no va conèixer, ni va saber qui era.

Així, doncs, aquell cognom ja no significava res per a aquells afrocubans de raça negra que projectaven en la seva música i folklore un sentit d'identitat que els unia profundament. En Clavé havia mort feia ja molts anys i el seu cognom

vagaria per Cuba com un significant fantasma, buit de significat. Els bastonets de fusta el van omplir d'un significat viu. Una mutació del significat en tota regla, lingüísticament parlant, si és que es pot dir així quan un nom denomina una altra cosa.

El que em crida l'atenció, però, no és aquesta transformació d'una paraula, sinó com es va anar oblidant l'antic significat «Clavé». Hauríem de furgar en les hemeroteques cubanes per resseguir com s'anà perdent l'accent de la e i a partir de quan els dos bastonets de fusta van començar a ser anomenats clave.

Els musicòlegs cubans han de saber com va anar tot. Estem parlant del tombant de segle. En Josep Anselm Clavé havia mort l'any 1874 i a la Cuba independent del 1901 hi devien haver més de mig centenar de coros de clave. A Espanya vindria una era de frustració col·lectiva i a Catalunya s'ironitzava sobre l'anacrònic regim militar espanyol: recordem que, pocs anys després, l'any 1905, van tenir lloc els fets del ¡Cu-Cut!.

Els Coros de Clave foren un nou signe d'identitat a Cuba. L'orgull cubà s'havia alliberat de l'imperi espanyol i els signes d'identitat ja no tenien perquè estar vinculats a velles glories espanyoles com En J.A. Clavé. Ara tocava potenciar la clave, el ritme i la sandunga, com havia anotat en algunes partitures el compositor cubà Manuel Saumell.

Des d'aleshores no hi va haver formació cubana sense clave. La trova i el son l'adoptaren com a centre del cor, conjuntament amb el bongo, el güiro i les maraques. El cor podia reduir-se fins a només dos o tres coristes, que es repartien aquesta percussió a la seva manera. Les notes, les posaven la guitarra i el tres, una guitarreta de tres cordes dobles que havien inventat aquells cubans, amb la qual el tresero, la persona que el tocava, omplia els espais buits improvisant passatges i motius melòdics.

I així en tenien prou amb un sextet per posar en dansa tota la població de Santiago quan els deixaven anar-hi a tocar per Carnaval. La música era dels negres i la tocaven per a gaudir-la i ballar-la plegats a la manera africana, no pas alineats en fileres com feien els blancs amb les contradanses.

La música cubana ha interioritzat la clave en clau identitària. I ara ja no parlo dels bastonets en si, sinó del patró rítmic que aquests bastonets reproduïen de forma seqüencial, un patró que integra el pols ternari dels accents dins del compàs binari. La clave 3/2 o la 2/3 marquen el compàs fort i el dèbil: un binomi dinàmic sempre present en les fórmules rítmiques afrocubanes, on la primàcia sempre la té el ritme.

I el ritme no perdona. El ritme no s'atura i segueix el seu curs inalterable, l'obstinat tribal, en el qual les melodies s'hi han d'encabir com puguin. Aquest és l'art del sonero, el cantant de son. És a dir, l'art d'improvisar sense perdre el ritme de la clave. I no pas com sovint succeïa en la música europea del segle XIX, quan l'orquestra frenava el tempo fent un ritardando i convidant la veu solista a entrar a ritme lent, capritxosament i majestàticament pel mig.

Reviso alguna publicació cubana com l'enciclopèdia EcuRed (1) i algun article especialitzat (2). Sembla que els cubans, tot i conèixer de prop l'origen espanyol dels cors, no acaben de tenir clar que l'etimologia de la clave procedeix d'un nom propi: el d'En J.A. Clavé, com era habitual en alguns noms i topònims dels països que varen ser colonitzats.

L'accent de «Clavé» havia caigut també en algunes publicacions centenàries castellanques (3). Aquesta procedència etimològica es reconeguda a Cuba, però a Espanya es considera que els bastonets de fusta ja es dirien clave abans d'arribar a les Antilles els Coros de Clavé. Com pot ser això possible si clave és, òbviament, una expressió d'origen llatí i no pas vinguda d'Àfrica com bongo, conga, bembé, cumbia, mambo, vudú, tabú, etc?

Els enciclopèdics espanyols no semblen estar per la qüestió. La Wikipedia la ignora:

“Los Coros de Clave fueron agrupaciones corales populares que surgieron a fines del siglo XIX en La Habana y otras ciudades de Cuba” (4).

“El nombre Coros de Clave proviene muy probablemente del principal instrumento con que se acompañaban esas actividades corales, la Clave cubana” (4).

Em pregunto si hi ha algú que pugui provar aquestes afirmacions fetes tan alegrement. O és que potser hi ha alguna publicació prou antiga a Cuba on hi consti l'expressió clave abans que hi arribessin els Cors d'En Clavé a finals del segle XIX?

Sovint també trobo publicat “provenian del nordeste de la península” per tal de no esmentar Catalunya. Només hi falta

afegir el clàssic “ però nunca jamás se persiguió la bella lengua catalana”.

Crec que toca reconstruir aquesta història amb rigor i reconeixent la vasta dimensió social que va assolir l'obra d'En Clavé a Cuba al tombant del segle XX. El musicòleg cubà Odilio Urfé i el nord-americà Ned Sublette, ja ho van avançar fa temps. La Wikipedia en anglés ens ho deixa ben clar:

“The origin and development of the coros de clave is linked not only to the local cabildos, but also to the traditions imported by immigrants from northern Spain, in particular the similarly named coros de Clavé (after Catalan composer José Anselmo Clavé). Starting in 1845, Clavé established orfeones (French-style choirs) made up of working-class people in Barcelona. Similar choral traditions spread throughout the north of Spain, including Galicia, where the movement was called coralismo. According to some authors, including Odilio Urfé and Ned Sublette, upon introduction in Cuba, the coros de Clavé lost their accent, becoming coros de clave. (5) (5A) (5B)

Tradueixo només aquesta última frase: “Els cors d'En Clavé van perdre el seu accent, per convertir-se en «coros de clave».

I vegem ara la descripció que en fa el citat compositor i musicòleg nord-americà Ned Sublette:

‘Coros de clave’ were an Afro-Cuban imitation of Catalan choral societies brought to Havana in the later nineteenth century, and were named after a Catalan composer, José Anselmo Clavé, who established a choral society made up of uneducated, working-class people in Barcelona in 1845 (Sublette 2004, 262 – 3). (5C)

La Wikipedia en anglès també ho diu, a l'entrada ‘Rhumba’(6):

“Coros de clave were introduced by Catalan composer José Anselmo Clavé and became popular between the 1880s and the 1910s”.

I ens recorda també que a la Cuba del 1902 hi podien haver al voltant de 60 coros de clave, els quals podien tenir fins a 150 cantaires, amb presència i participació de les dones.

“They comprised as many as 150 men and women who sang in 6/8 time with European harmonies and instruments. Songs began with a female solo singer followed by call-and-response choral singing. As many as 60 coros de clave might have existed by 1902, some of which denied any African influence on their music”.

Els Coros de Clave gaudiren a Cuba d'una gran popularitat i hi van participar milers de cantaires durant diverses dècades, temps suficient per a integrar-s'hi més d'una generació i deixar al país una petja ben arrelada i instituïda. Com ho fou la clave.

Deixem-ho clar: si la clave prové dels Coros de Clave cubans i aquests duïen com una marca el nom propi d'En Clavé, quin és el problema a Espanya de reconèixer-ho? Quin és el perjudici? i per què tant de misteri? Si al final acabaran dient com sempre que no té cap importància.

I penso: ¡quina paradoxa que el nom del nostre entranyable i admirat filantrop, que tragué milers d'obers de les tavernes per anar a cantar plegats, es transmutés en la denominació que encarna l'essència rítmica cubana! És com una mena d'homenatge pòstum, metafòric i inconscient, que ressona en el cor de la música cubana.

Joan Casajuana
Novembre del 2021

Referències:

(1) https://www.ecured.cu/Coros_de_Clave

(2) <http://lademajagua.cu/coros-de-clave-legado-exclusivo-del-patrimonio-cultural-cubano/>

(3) <https://somatemps.me/2018/07/01/hispania-cuando-castilla-y-cataluna-se-hermanaban-cantando/>

(4) https://es.wikipedia.org/wiki/Coros_de_Clave

(5) https://en.wikipedia.org/wiki/Coros_de_clave

(5A) Sublette, Ned (2004). "Rumba". Cuba and Its Music: From the First Drums to the Mambo. Chicago, IL: Chicago Review Press. pp. 257–272.

(5B) Urfé, Odilio (1977). "Presencia africana en la música y la danza cubanas". In Moreno Fragnals, Manuel (ed.). África en América Latina (in Spanish).

(5C) (Sublette, Ned (2004). Cuba and Its Music: From the First Drums to the Mambo. Chicago, IL: Chicago Review Press. pp. 262–3).

(6) https://en.wikipedia.org/wiki/Cuban_rumba